

**BIBLIOTECA
CULTURII
AROMÂNE**

www.proiectavdhela.ro

Valeriu Papahagi

**CUM
S-A FORMAT
CONȘTIINȚA
LATINITĂȚII
LA AROMÂNI**

Cum s-a format conștiința latinității la Aromîni?

Călătorii apuseni cari au vizitat pe Aromîni la începutul secolului al XIX-lea, într-o epocă în care nu exista un regat al României, au relevat, în scrierile lor, conștiința latinității pe care o are ramura sud-dunăreană a neamului nostru.

Cum s-a format această conștiință a latinității la Romîni din Sudul Dunării?

De și o astfel de întrebare ar pretinde un studiu amănunțit, pe care cercetările de până acum nu ni-l pot da, vom încerca totuși, pe baza materialului de care dispunem, să fixăm jaloarele unei viitoare lucrări dezvoltate cu privire la formarea conștiinței latinității la Aromîni.

În secolul al XVIII-lea înfloresc marile centre aromânești *Moscopole* (sau *Voscopole*) și *Mețova* (sau *Aminciu*). Recentele cercetări istorice au dovedit că Aromîni au avut intense relațiuni economice cu Italia acum două veacuri. Negustorii moscopoleni își trimet copiii la Veneția să învețe, pe lângă vre-un mare negustor de acolo, „să socotească și să scrie frînțește,” adică italienește.¹ Mergînd pe urmele Grecilor, cari în epoca aceia frecventează Universitățile italiene, Aromîni moscopoleni și mețoveni ajung să aibă legături culturale cu marele popor latin de dincolo de Adriatică.

Cunoaștem o mulțime de Aromîni care au trecut prin Universitățile din Italia. *Dionisie Mantuca*, mitropolit al Castoriei, în secolul al XVII-lea, originar din „Moscopolea Macedoniei,” era „bărbat cunoscător al limbilor greacă și latină” și „audiase profesori în Italia.”² Preotul *Ioan Halcheu*, „Moscopoleanul,” era „bărbat înțelept și foarte învățat, cunoscător al limbilor greacă, latină și italiană.” A fost „director al Colegiului Flanginian din Veneția.”³ Un *Ioan Halchia*, „Macedonean,” originar „din Moscopole,” își trece, în 1692, la Roma, doctoratul în filosofie și teologie.⁴ În 1706, *Dimitrie Halchia*, „din Moscopole,” - probabil rudă a celui precedent, - obține, tot la Roma, titlul de doctor.⁵ *Dimitrie Procopiu Pamperi*, „din Voscopolea Macedoniei,” secretar al lui Nicolae Mavrocordat, Domnul Țării-Romînești, „a fost trimes de acesta la Padova pentru studiul medicinei.”⁶ *Teodor Anastasie Cavaloti*, „protopop și distins predicator din Moscopole,”⁷ după ce colindă Germania, „se duce de acolo la Veneția.”⁸ *Constantin Hagi Gehani*, „din Moscopole,” care se oprise de două ori la Universitatea din Halle, „visitase Leida și Cambridge și văzuse Franța și Italia.”⁹ El se dusesese „la Veneția și la Roma.”¹⁰ Ieromonahul *Trifon*, „din Mețova,” profesor la Ianina, „s-a dus la Padova, unde, timp de șase ani, a studiat limbile latină și italiană, filosofia și matematica.”¹¹ *Nicolae Zerdzuli* (Cercel), „din Mețova Epirului,” director al Școlii din Iașii Moldovei în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, „fusesse la Veneția și aproape în toate Universitățile din Italia, unde studiasse, timp de opt ani, nu numai limbile latină, italiană și franceză, dar și toate științele.”¹² Generalul *Ioan Coletti*, originar din Săracu, comună pur românească, a studiat la Pisa și a fost medicul lui Ali-Pașa din Tebelen. Distinsul om de Stat al Greciei moderne și-a păstrat totdeauna conștiința originii lui românești.¹³

Cultura italiană nu era necunoscută Aromînilor. Însuși Pouqueville, consul al Franciei la Ianina în epoca lui Napoleon I-ii, face următoarea afirmație: „Valahii cari au călătorit, - și sînt în număr mare, - vorbesc mai multe limbi și au bibliotecile destul de bine înzestrate cu cărți franceze și italiene.”¹⁴ De influența culturii italiene va trebui să se ție samă atunci cînd se va studia amănunțit formarea conștiinței latine la Romîni sud-dunăreni.

Sîntem de părere că elementul aromănesc a ajuns la convingerea originii sale latine în urma contactului pe care l-a avut cu Universitățile italiene. Nu credem că asămănarea graiului lor cu acela vorbit dincolo de Adriatică putea să rămîie neobservată de învățații aromîni. Cronicarii moldoveni nu au ajuns la convingerea originii latine a neamului lor în urma studiilor făcute la Colegiile iesuite din Polonia? Dar conștiința originii latine la scriitorii ardeleni de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea nu s-a trezit oare la Roma? Credem că umanismului italian îi datoresc Aromîinii trezirea conștiinții lor de popor latin.

S-a vorbit de Ioan Halcheu, director al Colegiului Flanginian din Veneția. Acesta a fost profesorul lui Teodor Anastasie Cavalioti, autor al *Protopiriei*, tipărită la Veneția în 1770, care cuprinde, pe trei coloane, un vocabulariu paralel al limbilor greacă vulgară, aromînă și albanesă. Vorbind despre Cavalioti, Johann Thunmann, profesor la Universitatea din Halle, scrie, în 1774, că „a studiat umanitățile în orașul său natal cu Halcheu, un învățat Moscopolean” („Die Humaniora hat er in seiner Vaterstadt bei Chalkeus, einem gelehrten Moschopolitanen, studiert”).¹⁵

Protopiria ajunge în mâinile lui Thunmann, mulțămîtită lui Constantin Hagi Gheorghiu Gehani Moscopoleanul, elev al lui Cavalioti, care colindă în secolul al XVIII-lea principalele centre universitare din Europa și se oprește de două ori la Halle. Pe baza informațiilor date de Hagi Gehani, Thunmann scrie că „Valahii de dincolo de Dunăre sînt un popor mare și numeros,” că „vorbesc același graiu ca și frații lor de dincoace de Dunăre” și că „se numesc ei înșiși Romîni” („Sie nennen sich selbst Rumanie oder Rumunje”).¹⁶

Thunmann citează și cuvintele „torna, frate,” care dovedesc, după el, prezența elementului romanic în Peninsula Balcanică în secolul al VI-lea. Iată ce explicație dă învățatul german acestor cuvinte, servindu-se de informațiile lui Hagi Gehani: „D. Gehani m-a informat că Valahii obișnuiesc și astăzi să zică „toarnă, frate,” cînd roagă pe cineva să-i ajute la ridicarea unui animal răsturnat sau a poverii acestuia.”¹⁷

Istoricul care va căuta să urmărească formarea conștiinții latinității la Aromîni va trebui să ție samă că Hagi Gehani, care face cunoscuți pe Aromîni, ca popor latin, lumii științifice apusene, era elevul lui Cavalioti, autorul primului vocabulariu aromînesc. Cavalioti, la rîndul său, fusese elevul umanistului Halcheu, care trecuse prin Italia și cunoștea latina și italiana. Va fi existat printre profesorii și elevii Academiei din Moscopole o conștiință a latinității Aromînilor? Rămîne ca din cercetările viitoare să se lămurească această problemă. În tot cazul, explicația dată lui Thunmann de Hagi Gehani în legătură cu cuvintele „torna, torna, frate” pare a ni dovedi că la Academia din Moscopole vor fi fost cunoscute izvoarele istorice cu privire la originea elementului românesc sud-dunărean.

Încă din secolul al XII-lea istoriografia bizantină știe de originea latină a Romînilor: Kinnamos, vorbind de expediția din 1166 a Împăratului Manuil Comnenul împotriva Ungurilor, afirmase că acesta fusese ajutat de Valahi, „cari sînt socotiți drept coloni veniți din Italia.”¹⁸

Pouqueville afirmă că Arominii de pretutindeni socotesc Italia ca țara lor de origine: „Megalo-Vlahii, cari locuiesc în zilele noastre pe munții cei înalți ai Pindului, pe cari Nicetas îi numește Meteorii Tesaliei, precum și cei din cantoanele Mălăcași și Aspropatamos, se pretind, fără a da nicio dovadă istorică, descendenți ai rămășițelor armatei lui Pompeiu, care se refugiaseră în munții Tesaliei după bătălia de la Pharsalos. Alții dintre ei cred că sînt posteritatea unei colonii venite din Abruzzi și întemeiază această tradiție pe faptul că Valahii aspropotamiți își zic încă Bruzi-Vlahi. În sfîrșit această părere este răspîndită printre Valahii Perebieni, cari locuiesc la Mețova, într-o parte din cantonul Zagor, în Livadia, în Atica și chiar în Moreia. Valahii Masareți sau Dasareți, cari au restaurat Moscopolea, căreia i-au dat numele de Voscopole, *oraș de păstori*, din pricina numelui lor de Vlah, - această valoroasă populație, ale cării triburi sînt împrăștiate în cantoanele Colonia, Corița și până aproape de Durazzo, - sînt, după spusa lor, urmașii unei colonii așezate de Quintus Maximus în Taulanția sau Muzachia, de unde ar fi trecut în munții candavieri în timpul năvălirilor barbare. Cît despre triburile valahe din vecinătatea Parnasului și a Cefisului Focidei, ele pretind că au o origine comună cu Megalo-Vlahii, și toate, în general, revendică, cu mîndrie, numele de Romîni sau Romani” („... et toutes en général revendiquent avec orgueil le nom de Romoûnis ou Romains”).¹⁹

Toate aceste păreri pe care le aveau Arominii cu privire la originea lor italică ni fac impresia că se datoresc învățaților lor cari își făcuseră studiile în universitățile de dincolo de Adriatică. Pomenirea lui Pompeiu și a lui Quintus Maximus, teoria cu descendența din Abruzzi a unei părți din Aromîni, iată dovezi că umanismul italian nu a fost fără influență asupra formării conștiinței latine la elementul românesc sud-dunărean. Studiul limbii latine și a istoriei Romanilor a dovedit cronicarilor moldoveni din secolul al XVII-lea și scriitorilor ardeleni din cel de-al XVIII-lea că neamul românesc se coboară din vechii stăpîni ai lumii. De ce nu am admite că Arominii își datoresc conștiința latinătății lor studiului limbii latine și al istoriei romane în Universitățile italiene?

Cînd Arominii au emigrat în Statele Habsburgilor la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și începutul celui de-al XIX-lea și au venit în contact cu școala istorico-filologică a fraților lor romîni din Ardeal, conștiința lor latină trebuie să fi fost formată. Așa ni explicăm de ce mare parte din ei, de și ar fi avut interes să treacă drept Greci în Austria și Ungaria, s-au lepădat de elenism și au îmbrățișat cu toată căldura cauza romînismului. Nu putem înțelege pe Constantin Ucuta, pe Mihail Boiagi și pe Gheorghe Roja, dacă nu ținem samă de convingerea cu privire la originea lor latină, pe care o vor fi căpătat, cu mult înainte, Arominii, printr-un îndelungat contact intelectual cu lumea italiană.

În 1831, Cousinéry, fost consul al Franciei la Salonic, vorbind despre Aromîni, va face următoarea afirmație: „Îi recunoști mulțămîta limbii lor; ei vorbesc și acum latina, și, dacă îi întrebî: de ce nație sînteți?, răspund cu mîndrie: *Romîni* („... ils répondent avec fierté: *Rouman*”).”²⁰

Dînd aceste cîteva sugestii cu privire la direcția pe care ar trebui să o urmeze istoriografia noastră pentru a lămuri formarea conștiinței latine la Aromîni, nu avem pretenția că am dat un răspuns definitiv întrebării puse de însuși titlul studiului de față. Problema aceasta merită

însă o deosebită atenție. Cercetările istorice ne conving din ce în ce că viața românească a pulsat intens, în secolele trecute, în Peninsula Balcanică. Archivele italiene ascund tot trecutul economic și cultural al Românilor din Sudul Dunării. Sîntem, cu toată convingerea, pentru o cît mai stăruitoare cercetare a lor.

Avem datoria să reconstituim trecutul ramurii sud-dunărene a neamului nostru, dîndu-i locul pe care îl merită în marea istorie a latinității orientale.

CUM

S-A FORMAT

CONȘTIINȚA

LATINITĂȚII

LA AROMĂNI

Note bibliografice

1. N. Iorga, *Cîteva știri despre comerțul nostru în veacurile al XVII-lea și al XVIII-lea* (An. Ac. Rom., seria II, XXXVII, Mem. Sect. Ist.). V. și lucrarea noastră *Arominii moscopoleni și comerțul venețian în secolele al XVII-lea și al XVIII-lea* (București 1935), p. 80.
2. *Ibid.*, p. 787.
3. I. A. Fabricius, *op. cit.*, XI, p. 800.
4. În *Bibliographie hellénique du dix-septième siècle* (III, p. 10) a lui Émile Legrand găsim pomenit afișul prin care se anunță examenul lui Ioan Halchia „Macedoneanul.” *Conclusiones Theologicae disputabuntur publice Romae in Collegio Romano a Joanne Chalchia Macedone, Collegii Graecorum Alumno, Anno 1692, mense..., die..., hora..., Romae, ex Typographia Joannis Iacobi Komarek, 1692.* Émile Legrand ni dă următoarele detalii cu privire la acest afiș: „Afiș în folio. Comunicat de păr. Sommervogel din Compania lui Isus. Luna și ziua susținerii acestor Conclusii, rămase în alb în titlu, ni sînt cunoscute mulțămîtă Registrului de intrare al Colegiului grecesc (Archive, t. XIV, fol. 36); se cetește, într-adevăr, că Ioan Halchia a obținut gradul de doctor în filosofie și teologie în ziua de *1-iu August 1692*. Tot aceeași dată ni apare și în diploma care i-a fost eliberată atunci și din care se păstrează o copie în Archivele Colegiului grecesc, tom. III (nepaginat).” Din ce localitate a Macedoniei e acest Ioan Halchia? Archivele Colegiului grecesc din Roma ne lămuresc. Tomul al treilea al documentelor acestor archive, după catalogarea provisorie făcută de Păr. Francisc Ehrle, din Compania lui Isus, conține: „professioni di fede, giuramenti di osservare il rito greco, dottoramenti, liste del vitto, inventari delle officine della casa.” Legrand, care se ocupă de aceste documente, citează, printre elevii Colegiului grecesc cari au obținut diploma de doctori, pe „Ioan Halchia, din Moscopole, 1 August 1692” („9°. Jean Chalkias, de Moschopolis, 1-er août 1692”); É. Legrand, *o. c.*, III, p. X. Ar trebui să se cerceteze dacă *Ioan Halchia* nu e aceeași persoană cu *Ioan Halcheu*, directorul Colegiului Flanginian din Veneția.
5. „13 . Démétrius Chalklas, de Moscopolis, 23 septembrie 1706;” É. Legrand, *ibid.*
6. G. I. Zavira, Νέα Ελλὰς, p. 264.
7. J. Thunmann, *Untersuchungen über die Geschichte der östlichen europäischen Völker* (1774), p. 177.
8. G. I. Zavira, *o. c.*, p. 320.
9. J. Thunmann, *o. c.*, p. 179-180, nota k.
10. G. I. Zavira, *o. c.*, p. 395.
11. *Ibid.*, p. 539.
12. *Ibid.*, p. 495-496.
13. Ion Ghica, *Opere complete* (ed. P. V. Haneș), III, p. 104-6; Fallmerayer, *Neue Fragmente aus dem Orient* (1861), I, p. 273-5.
14. Pouqueville, *Voyage dans la Grèce* ed. I, t. II, p. 176.
15. Thunmann, *o. c.*, p. 178, nota g.
16. *Ibid.*, p. 174.
17. *Ibid.*, p. 341, nota V. și Th. Capidan, *Arominii, dialectul aromănesc, studiu lingvistic* (Acad. Rom., *Studii și Cercetări*, XX (1932), p. 47, nota1.)
18. Ed. Bonn, p. 260.
19. Pouqueville, *o. c.*, ed. II, t. II, p. 151-3.
20. E. M. Cousinéry, *Voyage dans la Macédoine*, I, p. 17.

COLOFON

Autorul lucrării	VALERIU PAPAHAĞI
Titlul lucrării	CUM S-A FORMAT CONȘTIINȚA LATINITĂȚII LA AROMÂNI?
VARIANTĂ DIGITALIZATĂ DE	Editura Predania/ CP 67, OP 13, București www.predania.ro tehnoredactor/ Remus Brihac concept grafic/ Atelieruldegrafica.ro

PREȘANIA